

YAZINSAL SÖYLEMDE FANTASTİK DOKU: BİLİŞSEL-BİÇEMSEL BİR YAKLAŞIM¹

Özlem İLKER ETUŞ (*)

ÖZET

Bu çalışma, okuma ve yorumlama süreçlerini metinsellik düzleminde irdeleyen bilişsel-biçemsel bir yaklaşımla, yazınsal söylemdeki fantastik öğelerin betimleyici bir incelemesini sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Oğuz Atay'ın "Unutulan" (1973) öyküsündeki fantastik öğelerin, okuru sahip olduğu "gerçeklik" izleğinden uzaklaştırarak, onun metni yorumlamasını olası kılacak yeni zihinsel alanlar yaratmasını sağlaması ve "alternatif dünyalara" yönlendirmesi sürecine bakılmıştır. "Unutulan" benlik arayışındaki bir kadın karakterin geçmişin labirentlerinde yitip gitmesinin öyküsüdür. "Olası dünyaların" çoğulluğunu yansıtan "geri dönüşler", "anılar", "beklentiler", "düş görüşler", "sanrılar" gibi içiçe geçmiş anlatılar, aynı zamanda bilinçaltının karmaşıklığına yapılan göndermelerdir. Öyküyü saran fantastik öğeler, okurun karakter oluşumundaki "kafkaesk" yansımaları incelemesine ve modern insanın içinde bulunduğu durumu tanımlayan korku, yabancılaşma, yalnızlık, çaresizlik, suçluluk gibi duyguları anlamasına olanak tanır. Bu çalışma bağlamında, "şema kuramı", "zihinsel alan kuramı", "bilişsel-ışleme", "inanç çerçeveleri", "eğretilemeler", "zihinsel yansıtım", "öncü model" gibi bilişsel-biçemsel çerçeveler kapsamında yazında fantastik olgunun alternatif okumalara ne tür bir açılım sağlayabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Fantastik Yazın, Bilişsel- Biçembilim, Biliş, Bilgi-ışleme, Yorumlama, Zihinsel Gösterimler, Şemalar, İnanç Dizgeleri.

ABSTRACT

This study aims to give a descriptive account of the fantastic elements in literary discourse by following a cognitive-stylistic approach which offers a means of discussing the processes of reading and interpretation and of the way they are made manifest in textuality. In this

¹ 23-25 Şubat 2005 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen "Akşit Gökşirk'i Anma Toplantısı"ndan bildiri olarak sundan çalışmanın makaleye dönüştürülmüş halidir.
* İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü

frame, Oğuz Atay's short story "Unutulan" (1973) is analyzed to explore the way the workings of the fantastic elements lead the reader to "alternative worlds" by distancing him/her from the sense of "reality" and by enabling the creation of new mental spaces for text interpretation. "Unutulan" reveals the story of a female character who is lost in the labyrinths of the past in her search for the self. Embedded narratives such as "flashbacks", "memoirs", "anticipations", "dream visions" and "hallucinations", indicating the multiplicity of the "possible worlds", are the references made to the complexity of the unconscious. The fantastic elements surrounding the story offer a key to the reader in analyzing the "kafka-esque" characterisation and help the reader arrive to an understanding of the feelings of fear, alienation, isolation, despair, guilt as portraying the condition of the modern man. Within the context of this study, several cognitive-stylistic frameworks such as "schema theory", "mental space theory", "cognitive processing", "belief frames", "metaphors", "mental projection", "prototype" are employed to discuss how the fantastic in literature could give scope to alternative readings.

Key Words: *Fantastic Literature, Cognitive Stylistics, Cognition, Information Processing, Interpretation, Mental Representations, Schemas, Belief Systems.*

Yazınsal metne fantastik tür niteliği kazandıran belirleyici özelliklerden biri, anlatı dokusunu oluşturan seçimlerle olağanın içinde olağan dışılığın sergilenmesi ve okurda bir tür kararsızlık etkisi yaratılmasıdır. Todorov (1975: 25) bu türden bir kararsızlığın okurun gerçek ile gerçek-dışı arasındaki ince bir çizgide bir belirsizlik durumunda bırakılması sonucu oluşabileceğini vurgular. Böylesi bir yaklaşım, anlatısal özelliklerin okurun bakış açısında ne türden bir etki yaratacağı sorunsalı üzerinde durularak fantastik türün inceliklerinin betimlenmesini gerektirmektedir. Okurun bakış açısı, diğer bir deyişle okuma sürecinde oluşturduğu tutum ve yorumlar, metinle etkileşim içerisinde okurun bilişsel etkinliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Fantastik türün incelenmesinde bilişsel-biçemsel bir yaklaşım, disiplinler-arası işbirliğini öngören zengin bir çalışma alanı yaratarak, okura bakışı yitirmeksizin metinsel özellikleri değerlendirme olanağını sunar.

Bilişselbiçembilim, yazınsal metinleri dil düzeyindeki seçimler doğrultusunda çözümleyen biçembilim ile anlatının alımlanma koşullarını inceleyen bilişbilimi uzlaştıran disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak tanımlanabilir. Herman (2003) *Anlatı Kuramı ve Bilişbilim* kitabının önsözünde yapısal, bağlamsal ve bilişsel yaklaşımların sentezlendiği bir düzlemde yazın

incelemesinin bütüncüllük ve sinerji kazanacağını vurgulamaktadır. Nitekim anlatıbilim çalışmalarındaki yapısalci yaklaşım 1960 sonrasında toplumsal ve kültürel bağlamı içerecek şekilde genişletilmiş (Austin 1962, Goffman 1974, Schiffrin 1987, Grice 1989), ve bilişbilim ile yapay zeka araştırmalarının ortaya koyduğu “şema kuramı” gibi bilginin işlenmesine yönelik bilişsel modellerin (Bartlett 1932, Rumelhart 1975, Schank ve Abelson 1977) geliştirilmesi sonrasında anlatıbilim yeni bir bakış açısı kazanmıştır. Bilişselbiçembilim, bilişdilbilim, bilişruhbilim gibi alanlardan desteğini almakla birlikte tüketici bir yaklaşımla sadece dil düzeyinde metne odaklanmakla yetinmez. Diğer bir deyişle, yazınsal metni dilsel çözümleme için gereksinim duyulan bir tür veri tabanı olarak kullanma anlayışını taşımaz, yüzünü yazın felsefesine çevirmiştir. Bilişbilim ile anlatı çalışmaları arasında çift yönlü bir etkileşim söz konusudur. Anlatıbilim, bilişbilimin geliştirdiği kuramlardan ve modellerden yararlanırken, bilişbilim de yazınsal metinlerdeki karmaşık zihinsel etkinliklerin bağlam içerisinde kurgulanıp yorumlandığı zengin bir araştırma alanına ulaşmayı amaç edinmiştir. Bu doğrultuda bağlamı dışlama pahasına inceleme amaçlı kurgulanmış dilsel yapılar yerine gittikçe artan bir ilgiyle doğal dil kullanımına yönelinmiş, araştırmalar metin düzeyine çekilmiştir.

Biliş en geniş tanımıyla bilgi işleme sürecine ışık tutar. Bilginin alınma ve işlenme koşullarını, zihinsel gösterimlerin, anlam ağlarının, çerçevelerin oluşturulmasını, önermelerin sentezlenmesini ve bu yönde yargı, çıkarım, inanç oluşturma koşullarının incelenmesini içermektedir. Ancak bireyin zihinsel yaşamına ışık tutan böyle bir yaklaşımda duyuşsal boyut göz ardı edilemez. Biliş düzeyindeki işlem ve süreçler kişinin duygusal durumunu, isteklerini ve bu istekler doğrultusunda amaçlı olarak attığı adımları da içermelidir. Anlatı iletişimine yön veren çoğul bakış açıları, yazarın, anlatıcının, okurun ve öyküdeki karakterlerin öznel bir tutumla dış dünyanın içsel gösterimlerini oluşturması, bilişsel bir portresini çıkarması ile ortaya çıkar. Bakış açısı, bilişsel süreçlerin doğası gereği, anlatı iletişimindeki her bir katılımcı için öznel ve görecelidir. Anlatı iletişiminde ön plana çıkan bu çoğul bakış açıları ve bunlar arasındaki etkileşimsel süreç, yazınsal metinlerin kolayca tüketilmesine olanak tanımaz, alternatif okumalar için her zaman açıklık tanımaktadır.

Bakış açılarının oluşturulmasını sağlayan biliş, anlatı iletişiminin önemli bir bileşenidir. Yazar karmaşık zihinsel etkinlikler çerçevesinde kurgusal bir dünya yaratır. Okur ise kağıt üzerindeki sözel işaretleri algılamadan, metindeki öykü dünyasının zihinsel gösterimini oluşturma sürecine uzanan geniş bir alanda farklı düzeylerde bilgi işleme sürecine yönelmektedir. Soyut bir düzlemde, örneksime yoluyla, sezdirimsel yazarın, anlatıcının, karakterlerin ve öykü dünyasındaki diğer katılımcıların bilgi akışını yönlendirme, tutum

oluşturma, çıkarımda bulunma, hatırlama gibi farklı zihinsel etkinlikler ile anlatı iletişimini devingen kıldığı sonucuna da varılabilir.

Karakterlerin zihinsel izleğinin ne şekilde çizildiği okurun kurgu dünyasına yaklaşımını etkiler. Öyküdeki karakterler ve anlatıcılar kendi bakış açıları çerçevesinde “öznel dünya modelleri” (Nünning 2001:209) yaratırlar. Okurun bu öznel dünyaların ayırımına varması ve kendi bakış açısı çerçevesinde kurgu dünyasının bir tür “yansıtımını” zihninde oluşturması gerekmektedir. Culpeper (2002: 252) karakterin zihinsel dünyasına geçiş yapmayla birlikte karakterin kendini nasıl gördüğü ve okurun onu nasıl algıladığının birbiriyle çakıştığı bir düzlemde karaktere bakış açısının daha genişletilebileceğini vurgular. Bu doğrultuda, Oğuz Atay’ın “Unutulan” (1973) öyküsündeki ana karakterin düşünsel izleğinden yansıyan fantastik öğelerle dokunmuş “alternatif dünyanın” (Todorov 1975) okurun “gerçeklik” kavramını sarsarak onun yeni zihinsel alanları yaratma sürecine bakılmıştır. Öyküdeki isimsiz kadın karakter “durgun bir günde” eski kitaplara bakmak üzere tavan arasına çıkar. Ancak geçmişçi çağrıştıran bir sürü eşyanın yanısıra, eski sevgilisinin hamamböcekleri tarafından yenmiş ama yine de pek bozulmamış cesedini bulur. Öykü olağanın içinde olağan dışılığın sergilendiği bir aşamaya geçer.

Gerçek ile gerçek-dışılık arasındaki belirsizlik ve okurun duraksamaları öyküye fantastik bir doku kazandırır. Öyküdeki karakter, “özne”, merkeze yerleştirilmiştir. Dış öyküsei bir anlatıcının varlığı belirsiz odaklama ile hissedilmekle birlikte, anlatım çoğu yerde karakterin “iç konuşmalarına” bağlı olarak gelişmektedir. Okurun alımıama süreci karakterin öznel aktarımına bağlı olarak ilerleyiş gösterir. Okur böylesi bir aktarımda karakterin düşünsel evrelerini izlemek, onun zihinsel etkinliklerinden yansıyan parçaları birleştirerek kurgu dünyasına adımını atmak durumundadır. Karakterin algısal sürecine, zihinsel etkinliklerine ortak olan okur öznel yargılar, inançlar ile sarmalanmış “alt-dünyalara” (Ryan 1991:4), Margolin’in (1990:850) tanımı ile “öznel inanç dünyaları”na adım atar. Ancak Atay’ın öyküsündeki karakterin zihinsel yaşamı belirtisiz geri-dönüşler, çağrışımlar, gerçek ve gerçek-dışı durumlar, düş görümler ile sarmalanmıştır.² Okur dış dünya gerçekliği ile çelişen bu bakış açısını karakterin öznel yansıtımı çerçevesinde izlemelidir. Okurun bu çoğul dünyalara geçişi ancak okuma sürecinde ortaya çıkar, metnin ilerleyişindeki her bir algılama, düşünce, duygu ve anımsama oluşturmacı bir yaklaşımla okurun

² *Morrow (2001) görgül yöntemlerle sürdürdüğü çalışmasında zamana ve uzama bağlı olarak odak değişimlerinin yer aldığı bölümlerde okuma hızında yavaşlamanın gerçekleştiğini saptamıştır. Olitsuka ve Brewer (1992) de düzlemsel ilerleme gösteren anlatıların okunmasında, geri-dönüşlerin veya iç içe geçmiş anlatıların bulunduğu bölümlere kıyasla bilişsel etkinlikler açısından çok daha kolay ve hızlı ilerleme kaydedildiğini belirlemişlerdir. Sebep-sonuç ilişkilerinin belirsizleştiği, zaman ve uzamda kopukluk gösteren anlatılarda okuma sürecinin daha zorlukla ve daha yavaşlama göstererek ilerleyebildiğini saptayan bir diğer çalışma ise Zwaan, Magliano ve Graesser’e (1993) aittir.*

zihninde tekrar kurgulanmalıdır. Okur karakterin bakış açısının bir tür bilişsel portresini çizerken sadece uzamsal ve zamansal boyuttaki değişimleri değil karakterin duygu ve tutumundaki değişimleri de değerlendirmek buna göre kendi zihinsel gösterimlerini yeniden uyarlamak durumundadır. Miall ve Kuiken'in (2001:291) belirttiği gibi bastırılmış olanların dışa vurulduğu, ifade edilmemiş olan duyguların anlatıma yansıdığı bölümler okuma sürecini zamansal ve bilişsel boyutta daha karmaşık ve zengin kılan öğelerdir.

Gerçek zihin ile kurgusal zihin arasında bilgi- işleme ve bilişsel evreler açısından bir fark olamayacağı anlayışıyla yola çıkıldığında, karakterin zihinsel etkinliği dört temel aşamada ele alınabilir: *alım/ama*, bilişsel boyuttaki algılama ve düşünme biçimini yansıtan *içsel gösterim*, *saklama* ve son olarak gelen bilginin işlevsel anlamda kullanılmasına yönelik *dönüşümler* (Margolin 2003: 288). "Unutulan" öyküsünde karakterin bilgi işleme evrelerinin metin düzeyindeki aktarımları, okurun bu karaktere ilişkin düşünce ve tutum oluşturmaya yardımcı olur. Karakterin içinde bulunduğu dünyayı tanımlama sürecinde ilk aşama *görsel alımlama*dır. Fantastik türünün belirleyici özelliklerinden biri olan gerçeklik izlenimi yaratmak koşuluna uyulmuştur. Unutulan öyküsünde karakter tavan arasındaki karanlığa ve toz perdesine rağmen, seçici ilgisini yönlendirerek her türlü objeyi net bir şekilde algılamakta ve tanımlamaktadır:

Feneri yakın bir yere tuttu; annesiyle babasının resimleri. Aralarında eski bir ayakkabı torbası, kırık birkaç lamba. [. . .] Torbayı karıştırdı: Tuvalette gittiğim ilk baloda giymiştim bunları. [. . .] Ellerinin tozunu elbisenin üstüne sildi. Mor ayakkabılarına baktı: Buruşmuşlar küllenmişler. (Alay 1973:131)

Okur karakterin algısal sürecinden yansıyanlar doğrultusunda kurgusal bağlamı çözümlerken, anlam oluşturmaya katkıda bulunabilecek bilgileri harekete geçirir. Anlatının akışı içerisinde hangi bilgilerin ön plana çıkarılıp, hangi bilgilerin arka planda bırakılacağı okurun seçtiği bakış açısına göre belirlenmektedir. Bu öyküde olduğu gibi karakter odaklı bir anlatı akışında okur, karakterin deneyimlerinden filtrelediği şekliyle sahneyi zihninde oluşturur. Bu çerçevede okur, metinde aktarılan anlatı dünyasını temsil eden bir "durum modeli" yaratarak anlatıyı yorumlar (Van Dijk ve Kintsch 1983). Okurun durum modeli yaratmasına yardımcı olan bilgi kaynakları uzun süreli bellekte birbiriyle bağlantılı kavramsal birimlerin oluşturduğu, şema olarak nitelendirilen bir ağda saklanmaktadır (Morrow 2001:226). Bu anlamda şema/ lar dünya , olay, kişi ve eylemlere ilişkin bilgilerin bütünleştirilerek saklandığı, toplumsal ve kültürel deneyimler doğrultusunda geliştirilmiş bilişsel yapılar (Culpeper 2002: 257-258).

Anlam oluşturma süreci “şema kuramı” doğrultusunda ele alındığında, “Unutulan” öyküsüne giriş okura alışılmalı bir senaryonun ön izlerini sunar. Okur olağan bir günde tavan arasına çıkan bir karakterin orada gördüğü eşyaların yarattığı çağrışımlar ile geçmişe yöneleceği sayılısını taşıyabilir. Ancak karakterin seçici ilgi ile ayrıştırıp, algıladığı ve aktardığı sadece eski resimler ve giysiler değildir. Karakterin tavanarasında eski sevgilisinin hamamböcekleri tarafından içten içe yenmiş ancak bozulmamış cesedini algılaması ile okurun şema bilgisi sarsılır. Metnin kavramsal içeriğindeki şaşırtıcı, olasılık dışı görünen öğeler okurun okuma sürecine getirdiği şemaları sarsarak onu yeni bilişsel modeller yaratma sürecine yöneltir. Stockwell (2002:80) günlük yaşamda edinilen şemaların okurun metinlere yaklaşımını farklı derecelerde etkilediğini savunurken, ilk iki aşamada yazınsal okumaların var olan dünya şemalarını onaylayabilecek veya yenileyebilecek bir yapıda olduğunu söyler. Üçüncü aşama ise olasılık dışı, her türlü dış dünya gerçekliğine ait şema bilgisini reddedecek içeriğe sahip metinlerde ortaya çıkmaktadır. Okuru paradigma değişimine yönlendirir. Diğer bir deyişle okur yazının sunduğu alternatif dünyaya adımını atar. Bu öyküde olduğu gibi fantastik yazının kendi iç dinamiklerine cevap verebilecek türden bir paradigma değişimine, yeni bir şema oluşum sürecine geçiş yapmak gerekmektedir.

Fantastik öğeler yabancılaştırma işlevini gördükleri ölçüde hem biçimsel hem de bilişsel düzeyde önemli bir kavram olan “öne çıkarma”, yani yazınsal metinde bir öğenin diğerlerinden daha önemli, baskın bir konuma sahip olması (Stockwell 2002: 14), işlevini yüklenirler. Okurun odağı, tavan arasının karanlık bir köşesinde bulunan cesede yönelir.

Fakat orada, kitap sandığına benzemeyen karanlık çıkıntılar vardı. Feneri, bu garip yığına doğru tuttu. Korkuyla geri çekildi: Biri vardı orda, oturan biri. [. . .] Feneri onun yüzüne tuttu: Aman Allah'ım ! Eski sevgilisi yatıyordu yerde. Tozlanmış, örümcek bağlamış; tavan arasındaki her şey gibi. Kitap sandığına ve resim tahtalarına örümcek ağlarıyla tutturulmuş eski bir heykel gibi. Sağ kolu bir masanın kenarına dayalı; parmakları kalem tutar gibi aşağı kıvrılmış, boşlukta. Dizleri titredi, dişleri birbirine çarptı, ayağının altından kayıp gitti döşeme; kayarken de ayağına çarpan resim masası devrildi. Kol gene boşlukta kaldı: Örümcek ağlarıyla tavana tutturulmuştu. (Alay 1973:133)³

Okur karakterin algısal sürecinden yansıyan anlatıda neyi ne ölçüde doğal ve gerçek sayması gerektiği konusunda şüpheye düşmeye başlar.

³ *Koyu yazım ilgili bölümlere dikkati çekmek amacıyla metne sonradan eklenmiştir.*

Konuyu yabancılaştırmak okuru bir anlamda daha yaratıcı bir kurgu dünyasının içine çeker. Karakter her türlü ince detayın yer aldığı bu sahnenin *içsel bir gösterimini* zihninde oluşturmuştur. Metnin biçimsel örgüsü çeşitli benzetmelerle donatılmıştır. Tavan arasında örümceklerle kaplanacak kadar uzun süre kalmış olan cesedi betimleyen ifadeler okur için dış-dünya gerçekliği ile uyuşmaz. Örümcek ağlarıyla tavana tutturulmuş gibi havada asılı kalan kol ancak böylesi bir düzlemde yorumlanabilir. Ancak böylesi travma oluşturabilecek türden bir algılama yanılgıları da beraberinde getirebilir. Okur bir kez daha gerçek ile sanrı arasındaki ikilemde bırakılmıştır. Metin okurun gerçeklik izlenimine uzun süre tutunmasına izin vermez.

Titreyen dizlerinin üstüne çöktü, el fenerini tuttu onun yüzüne: Gözleri açıktı, canlıydı.[. .] Hiç bozulmamış; geç kalmasaydım böyle olmazdı belki. Üzüldü. Fakat hiç değişmemiş; son gördüğüm gibi, gözleri bile açık. (Atay 1973:134)

Elbisesinin sol yanı çürümüştü; elinin hafif bir dokunuşuyla dağıldı. İçinden bir sürü hamam böceği çıkarak ortaliğe yayıldı. [. .] Eliyle elbisesinin altını yokladı. Neyse, iç çamaşırlarından öteye geçmemişler. Derisi, olduğu gibi duruyor. Teni çok sıcak sayılmaz ama, kalbi yerindedir herhalde. (Atay 1973:135)

Fantastik anlatıların yapısal bir özelliği de karakterin öznelliğinin ortaya çıkarıldığı bir anlatımı benimsemesidir çünkü kurgusal bir dünya “doğruluk” ekseninde değil ancak “geçerlilik” ve “bağdaşıklık” ilkelerine göre değerlendirilebilir. Goffman’ın (1975) ortaya koyduğu “inanç çerçeveleri” kuramında belirli bir bağlam içerisinde yer alan olayların gerçeklik izlenimine ne ölçüde yakın düştüğü sorunsallaştırılır. “Unutulan” öyküsünde fantastik kurguya uygun düşecek şekilde okur inanma ile inanmama arasında kalmaktadır. Ancak Emmott (1997) inanç çerçevelerinin “gerçek” ve “gerçekdışı” olarak dar bir kapsamda ele alınmaması gerektiğini, böylesi bir yaklaşımda yazınsal metinlerin sunabileceği “olası dünyaların” göz ardı edildiğini vurgular. Yazınsal metni okuma sürecinde, okurun “gerçeklik” kavramı sarsılarak onun kurgunun yarattığı alternatif dünyayı algılamasına yardımcı olacak yeni zihinsel alanlar yaratması amaçlanmaktadır. Okurun “gerçeklik” anlayışıyla donatılmış “inanç çerçevelerinin” kurgunun sunduğu olası dünyalarda ne ölçüde değişime uğrayabileceği, bir anlamda okurun öyküyü kendi kurgusal gerçekliği içerisinde değerlendirmesi gereği ortaya konulmuştur.

Bilgi işleme sürecindeki üçüncü bileşen, algılanan ve tanımlanan bilgi ve deneyimlerin daha sonra kullanılmak üzere saklanmasıdır. Ancak bu öyküye ismini veren “unutma” edimi okuru karakterin zihinsel yaşamını farklı bir

düzlemde algılamaya yöneltecek oranda sapmalar içerir. “Unutulan” geçmişin labirentlerinde yitip giden bir karakterin benlik arayışının öyküsüdür. Karakterin yaşamındaki unutma bir tür savunma mekanizması işlevini görür; ait olmaya, sorgulanmaya karşı direniş, kaçış yoluyla bulunan özgürlük gibi üstönermelere sahiptir. Tavan arasındaki tozlanmış resimlerle yüzleşen karakter, geçmişe yönelir. Ancak geçmişindeki sis perdesinin yer yer dağıldığı anlarda hatırlayabildiği tek şey başarısız ilişkiler sonrasında duyduğu üzüntüler, geride kalan tatminsizliktir. Olaylar, sebepler, sonuçlar her şey gibi unutulmuştur:

Aynı elbiseyle bir resim daha. Yanımda biri var. Resim çok tozlanmıştı. Tozlu da olsa tanıyor insan kendini. Parmağını ıslattı diliyle; tozlar önce çamur oldu, sonra . . . İlk kocasının gülümseyen yüzünü gördü parmağının ucunda. Aman Yarabbi! Bir zamanlar evliydim ben de. . . sonra gene evliydim. İnsan bir günde varamıyor bir yere, ne yapalım? Nereye? Tanımlayamadığım, bir ad veremediğim duygular yüzünden ne kadar üzülmüştük. Eğildi, bir avuç resim aldı yerden: Bu resim çekilmeden önce, nasıl hiç yoktan bir mesele çıkarmıştım, sonra da yürüyüp gitmiştim. Sonra ne olmuştu? Sonra . . . Buradasın ya. . . Bu evde. Demek sonra hiçbir şey olmadı onunla ilgili. Ne kötü, ne de iyi bir şey: demek ki hiçbir şey. (Atay 1973:132)

Evli olduğunu hatırlaması ancak eski resimleri bulması ile mümkün olmuştur. Öykünün en başında ve en sonunda karakterin evde bulunan sevgilisi ile konuşmalarına yer verilmiştir. Tavan arasındaki ceset ise eski sevgilisinin varlığını ortaya koyar. Ancak bu alıntıda göndermede bulunulan eşlerin aynı kişiler olup olmadığı belirsizdir. Aynı zamanda unutulmuş bir eski kocanın ne şekilde hala evde bulunduğu da “gerçeklik” kavramının sınırlarını zorlar. Karakterin daha sonra tavan arasında eski sevgilisinin cesedini bulması ve onu orada unuttuğu için cesedinin hamam böcekleri tarafından yendiği sonucuna varması, öyküye gotik bir etki de kazandırır. Eski sevgilisi bir tartışma üzerine tavan arasına çıkmış, orada intihar etmiştir. Olay örüntüsündeki bu detayları birleştirmek ancak karakterin boşlukta bıraktığı kısımların okur tarafından doldurulması ile mümkündür:

Sonra, onu bir süre görmek istemediğim halde, onun orada olduğunu bildiğim halde, tavan arasına bir türlü çıkamadığım halde onu düşündüğümü, onsuz yaşayamayacağımı biliyordu. Sonra neden aramadım? Bir türlü fırsat olmadı; her an onu düşündüğüm halde hep bir engel çıktı. [. . .] Ben de onun inmesini beklemiş olmalıyım. Sonra . . . Bir türlü olmadı işte . . . Çıkamadım: Gelenler, gidenler, geçim sıkıntısı, yemek, bulaşık, evin temizliği, ‘onun’ bakımı, [. . .] babamla annemin ölümü, bir şeyler yapma telaşı,

önümde hep yapılması gereken işlerin yığılması. Orada, tavan arasında olduğunu unuttum sonunda.(Onu unutmadım tabii.) Ne bileyim, daha mutsuz insanlar vardı; onlarla uğraştım. Tavan arasında bu kadar kalacağını da düşünemedim herhalde. Bir yolunu bulup gitmiştir diye düşündüm. Belki evde olmadığım bir sırada. . . Evet, muhakkak böyle düşündüm. Başka nasıl düşünebilirdim? [. . .] Hele kendini öldürdüğünü duysaydım, muhakkak çıkardım. Dargın olduğumuza filan bakmazdım.

Duydum mu yoksa? (Atay 1973:134-135)

İnsan ruhunun karanlıklarında yer alan sırların ulaşabileceği uç noktalar, dehşet, korku, gerçek dışı yansımalar öyküye yeni bir ivme kazandırır. Karakterin eski sevgilisinin tavan arasında kendini vurduğu gerçeğini reddetmesi ve unutma yoluyla hayatına devam etmesi okurun bunun tavan arasına yapılan ilk yolculuk olmadığı izlenimine kapılmasına yol açar. Bu bağlamda diğer bir yorum ise karakterin düşsel bir dünyada kendi yarattığı imgeler doğrultusunda öyküsünü oluşturduğudur. "Gerçek" ile "sanrı" arasındaki bu gelgitler fantastik yazına gizemli bir doku ve ölçülü bir gerilim ögesi kazandırır.

Anlatıcı ile alıcı arasındaki etkileşim metinsel göstergelere bağlı olarak ilerleyiş gösterir. Uygun şemaların harekete geçirilmesi, karakterin bakış açısının belirlenmesi söylemsel bağlamın da dikkate alınmasını gerektirir. Okur biçemsel seçimler eşliğinde aktarılan duygu ve tutumların izleğini çıkarabilir, karakterin zihnindeki süreçlere adım atabilir. Aktarılan olayların gerçekleşip gerçekleşmediğini bulgulamada bilişdilbilimin sunduğu "öncü model" (prototip) kavramından yola çıkılabilir. Okuma sürecinde geçmişteki bir olaya ilişkin gerçeklik izlenimi oluşturan, beklentilere en doğrudan karşılık veren, bir anlamda model oluşturan dilsel yapıların arayışına girilebilir (Stockwell 2002: 35). Örneğin, geçmişe ilişkin anlatılarda önermelerin isim ve eylem gurubu içermesi, bildirici kip ile sunulması, olumluluk ifade etmesi öncü model oluşturmaktadır. Yazınsal metinler ise kimi zaman yazınsallık değerlerini bu modellerden sapma ölçütlerine göre artırır. "Unutulan" öyküsünde geçmişin aktarıldığı bölümlerde bazı önermelerin gerçekleşip gerçekleşmediği dil düzeyindeki sapsmalar ile belirsiz bir konumda bırakılmıştır.

Duyurucu kiplerin eksikliği	<i>Sonra neden aramadım? Duydum mu yoksa?</i>
Tümce oluşturacak isim ve eylem gruplarının eksikliği Geçmiş zaman ve bitimlilik ifade eden eylem gruplarının eksikliği	<i>Gelenler, gidenler, geçim sıkıntısı, yemek, bulaşık, evin temizliği, 'onun'(yeni sevgili) bakımı, babamla annemin ölümü, bir şeyler yapma telaşı, önümde hep yapılması gereken işlerin yığılması.</i>
Olumsuzluk ifadesi	<i>Hele kendini öldürdüğünü duysaydım, muhakkak çıkardım</i>
Varsayımsal ifadeler	<i>Ben de onun inmesini beklemiş olmalıyım. Tavan arasında bu kadar kalacağını da düşünemedim herhalde. Evet, muhakkak böyle düşündüm. Başka nasıl düşünebilirdim?</i>

Okuma sürecinde bilişsel modellerin okurun zihninde kolayca yaratılmasına yardımcı olacak öncü modellerin yoksunluğunda okurun zihinsel etkinliği daha karmaşık bir yapı kazanmaktadır. Hatırlama, hayal etme veya burada olduğu gibi varsayımsal bir düzeyde karakterin öykü kurması, Jahn'ın (2003: 195) deyişiyle "zihnin tiyatrosunda" yer alan içsel öykülere açılan kapılardır. Okurun karakterlerin zihinlerindeki söylem dünyasını, inanç sistemlerini, istek ve amaçlarını izlemesi gerekir. Bu öyküdeki karakter unutulmuş geçmişini tekrar kurgulamaya çalışırken, olasılıklarla örülmüş bir aktarım öne çıkar. İç sorgulamaları sonucunda vardığı tek yer "belki"lerle kuşatılmış bir söylemdir. Karakterin geriye dönüşlerle yarattığı "alt-dünyalar" bilincindeki kopuklukları, bastırılmış olanı yansıtacak şekilde anlatımda düşümü ve eksiltiyi ön plana çıkarır. Üç nokta ile tamamlanmadan bırakılmış tümcelerdeki suskunluk anlatı düzeyine yansımamış ancak okurun çıkarımlarına bırakılmış düşünsel süreçlere işaret eder. Okurun sadece anlatıdaki dışsal öykünün değil karakterin iç konuşmalar ile aktardığı içsel öykülerin de bilişsel modellerini çıkarması, iç-içe geçmiş anlatıları çözümlemesi gerekmektedir.

Unutulan öyküsünde birbirine eklenmeksizin bölümselleştirilmiş olay ve durumlarda karakterin yaşamından ara kesitler sunulmaktadır. Bu bağlamda okurun kişi uzam ve zamana ait anısal seçimlerle oluşan çerçeveleri ve bu çerçeveler arasındaki geçişleri izlemesi güçleşmektedir.

*Görünüşüme bakma, içim öldü artık diye korkuturdu beni.
İnanmazdım. Öyle şeyler bulup söylerdi ki öldüğü haşde. Belki beni
izliyor gene. Yerini değiştirdi. Benimle ilgili değilsin diyerek üzerdim
onu. Hayır, bakmıyor bana. Belki de düşünüyor. Birden konuşmaya*

başlardı. Bütün bunları ne zaman düşünüyorsun? diye sordum ona. Ne zaman düşündüğünü bir türlü göremiyorum. Hayır, gerçekten ölemedi; çünkü ben yaşayamazdım ölseydi. (Atay 1973:134)

Karakterin geçmişi ile şimdisi arasında en azından zamansal ve uzamsal boyutta “çerçeve değişimleri” oluşmaktadır. Ancak ne tür bir çerçeveye geçiş yapıldığı belirsizdir. Karakter geçmişindeki bir sahneyi gözünde canlandırıyor, eski sevgili ile olan sorunlu ilişkilerine ışık tutuyor olabilir. Böylesi bir okumada “ölmek” fiili eğretilene olarak kullanılmıştır, ruhsal bunalıma, tükenmişliğe işaret eder. Ancak alternatif bir okuma sürecinde karakterin ölmüş sevgilisi ile suskun bir konuşmayı sürdürdüğü çıkarımına varılabilir. Böylesi bir yorumlamada “ölmek” fiili düz anlamıyla kullanılmıştır. Unutma ediminin nerede başlayıp nerede bittiği, ne ölçüde yinlendiği belirsizdir. Belki de karakterin tavan arasında geçmişe yaptığı yolculuk ilk değildir, son da olmayacaktır. “Unutulan” öyküsü sonun başa bağlandığı, karakterin yaşananlar sonrasında değişim göstermediği türden bir kurgusal yapıya sahiptir. Bu kusursuz bağlantı içerisinde sürecin her okumada yinlenebileceği üst önermesi saklıdır. Fantastik yazının belirleyici özelliklerinden biri olan gerçek ile gerçek-dışılık arasındaki gelgitler öykünün bütününde korunur. Öyküde karakterin eski sevgilisine bakarken söylediği “Rüya gibi bir resim” benzetmesi de gerçeklik kavramını göreceleştirmek, yabancılaştırmak amacını güder. Karakterin içinde bulunduğu durum gitgide “kafkaesk” bir oluşum gösterir. İnsanın varoluş duygusu korku, yabancılaşma, yalnızlık, dehşet, suçluluk, çaresizlik, yargı ile sarmalanır. Okur karakterin içinde bulunduğu duruma ilişkin çıkarımlarını onun zihinsel yaşamını çözümleyerek güçlendirebilir.

Yazınsal metin ancak onu zihninde oluşturan bir okurun varlığında anlam kazanır. Zihin hala kapalı bir kutudur ancak bilişsel-biçemsel bir yaklaşım, henüz sınırlı bir düzeyde olsa da, kurgusal zihinlerin oluşturulması ve okurda yaratılan etkinin çözümlenmesi açısından anahtarlar sunmaktadır. Bilişselbiçembilimin öngördüğü disiplinler-arası bir yaklaşım öyküdeki fantastik dokuyu oluşturan metinsel seçimlerle, okurun alımlama ve yorumlama süreci arasındaki devingen etkileşimi geniş bir bakış açısıyla çözümlememize olanak tanıyabilir. Bu çalışmanın çıkış noktası bilişbilimin bize sağladığı gerçek zihinlere ilişkin algılama ve yorumlama süreçlerinin kurgusal zihinleri çözmemize ne ölçüde katkı sağlayabileceğini sorgulamak, ortaklık içeren olası süreçleri bulgulamak olmuştur. Yeni kuramlar ve bu kuramların taşıdığı betimleyici terimler ile yeniden kavram oluşturma, yeni bakış açıları ile yazınsal çalışmaları zenginleştirme olanağı bulunabilir. Okuma edimi herşeyden önce zihinsel bir etkinlik ise yazınsal anlatılara bakış bilişbilimin getirdiği yaklaşımları göz ardı etmemelidir.

KAYNAKÇA

- Atay, O. (1973). "Unutulan", *Güzel Yazılar: Hikayeler 2*, Haz. Parlatur, İ.v.d., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 642, 1996, 131-137.
- Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Pres.
- Bartlett, F.C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culpeper, J. (2002). "A Cognitive Stylistic Approach to Characterisation" *Cognitive Stylistics: language and cognition in text analysis*. Haz. Semimo, E. ve J. Culpeper. Amsterdam: John Benjamins, 251-279.
- Emmott, C. (1997). *Narrative Comprehension: A Discourse Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Goffman, E. (1975). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper and Row.
- Grice, P. (1989). *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Herman, D., haz. (2003). *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*. Stanford, California: CSLI publications.
- Jahn, M. (2003). " 'Awake! Open your eyes!' The Cognitive Logic of External and Internal Stories" *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*. Haz. Herman, D. California: CSLI publications 195-213.
-
- Margolin, U. (1990). "Individuals in narrative worlds: An ontological perspective". *Poetics Today* 11, 843-71.
- Margolin, U. (2003). "Cognitive Science, the Thinking Mind, and Literary Narrative" *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*. Haz Herman, D. California: CSLI publications 271-294.
- Miall, D.S. ve D. Kuiken (2001). "Shifting Perspectives: Readers' Feelings and Literary Response". *New Perspectives on Narrative Perspective*. Haz Van Peer, W ve S. Chatman. New York: State University of New York Press, 289-301.
- Morrow, D. (2001). "Situation Modals and Point of View in Narrative Understanding" *New Perspectives on Narrative Perspective*. Haz Van Peer, W. ve S. Chatman. New York: State University of New York Press, 225-239.

- Nünning, A. (2001). "On the Perspective Structure of Narrative Texts" *New Perspectives on Narrative Perspective*. Haz. Van Peer, W. ve S. Chatman. New York: State University of New York Press, 207-223.
- Ohtsuka, K. ve W.F. Brewer (1992). "Discourse organization in the comprehension of temporal order in narrative texts" *Discourse Processes* 15, 317-336.
- Rumelhart, D. E. (1975). "Notes on a Schema for Stories" *Representation and Understanding: Studies in Cognitive Science*. Haz.. Bobrow, D. ve A. Collins, 211-36.
- Ryan, M. (1991). *Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Schank, R.C. ve R.P. Abelson. (1977). *Scripts, Plans, Goals, and Understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Semino, E. and J. Culpeper, haz. (2002). *Cognitive Stylistics: language and cognition in text analysis*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Stockwell, P. (2002). *Cognitive Poetics: an introduction*. London and New York: Routledge.
- Todorov, T. (1975). *The Fantastic: a structural approach to a literary genre*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Van Dijk, T.A. ve W. Kintsch (1983). *Strategies of Discourse Comprehension*. New York: Academic Press.
- Zwaan R., Magliano, J. ve A. Graesser (1993). "Dimensions of situation model construction in narrative comprehension" *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 21, 386-397.